

PAPER DETAILS

TITLE: HZ. ÖMER'İN BASRA VALİSİ MUGÂRE B. SU'BE'Yİ GÖREVDEN ALMASIYLA İLGİLİ
RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AUTHORS: Ömer AKTAS

PAGES: 39-52

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/460261>

HZ. ÖMER'İN BASRA VALİSİ MUĞİRE B. ŞU'BE'Yİ GÖREVDEN ALMASIYLA İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE CONTEMPLATION OF NARRATIONS RELATED TO DISMISSAL OF THE BASRA GOVERNOR AL-MUGHÎRA B. SHU'BA BY HZ. UMAR

Ömer AKTAŞ
Sivas İl Müftülüğü
Sivas-Türkiye

Atıf gösterme: Aktaş, Ö. (2018). Hz. Ömer'in Basra Valisi Muğîre b. Şu'be'yi Görevden Almasıyla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi, *Universal Journal of Theology* 3 (1), 39-52.

Geliş Tarihi:
10 Mart 2018
Değerlendirme Tarihi:
17 Mart 2018
Kabul Tarihi:
29 Mart 2018

© 2018 UJTE
E-ISSN: 2548-0952
Tüm hakları saklıdır.

Öz: Muğîre b. Şu'be, Hz. Ömer döneminin en önemli ve aktif devlet adamlarından bir tanesidir. O, Hz. Ömer'in birlikte çalışmak için en çok tercih ettiği bürokratlardandır. Muğîre, Hz. Ömer'e valilik, müşavirlik ve tercümanlık yapmıştır. Hz. Ömer'in en yakın çalışma ekibi içerisinde olan Muğîre b. Şu'be'nin, görevli olduğu Basra valiliği esnasında, İslâm'ın haram saydığı bir kadınla evlilik dışı ilişkiye girerek Basra valiliğinden azledilmesine neden olduğu iddiaları kaynaklarda bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda, Muğîre b. Şu'be'nin Basra valiliğinden azledilmesine neden olduğu ileri sürülen zina iddialarıyla ilgili rivayetler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Muğîre b. Şu'be, Hz. Ömer, Basra, Zina, Haddi Kazf.*

Abstract: Al-Mughîra b. Shu'ba, he was the one of the most important and active statesmen of Hz. Umar period. He was constantly chosen to work together as a bureaucrat by Hz. Umar. Mughîra, he worked with Hz. Umar as a consultant, a counsellor and an interpreter. There are allegations in the muniments caused to be dismissed from the governor of Basrah on al-Mughîra b. Shu'ba who was in Hz. Umer's closest working team during his governorship of Basra where he did a non-marital relationship with a woman whom Islam considers forbidden. For this reason, in our study, It will focus on the narrations related to allegations of adultery which caused to to the dismissal of al-Mughîra b. Shu'ba from the governor of Basra.

Keywords: *Al-Mughîra b. Shu'ba, Hz. Umar, Basra, Zina (adultery), Haddi Kazf (kazf punishment).*

1. GİRİŞ

Muğîre b. Şu'be, Mekke'ye yakın ve en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Tâif'te yaşayan Sakîf kabilesinin Ahlaf boyundandır.¹ O, Hendek savaşının ardından² Medine'ye gelerek İslâm'a girmiş ve bu sayede de muhacir zümresine dahil olmuştur.³ Muğîre'nin, Hz. Peygamber (sav) ile çıktığı ilk sefer Hudeybiye'dir.⁴ O, Allah Rasûlü (sav)'in yapmış olduğu bütün seferlere iştirak etmiştir.⁵ Hz. Peygamber (sav), Muğîre'yi mensubu olduğu Sakîf'in kabilesinin putu olan Lât'ı kırmakla görevlendirdiği gibi,⁶ özel elçisi olarak da Necran'a göndermiştir.⁷ Diğer taraftan Muğîre, Hz.

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire 1421/2001, V, 173; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, thk., Süheyl Zekkâr, nşr., Daru'l-Fikr, 1414/1993, s. 222; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk., Servet Ukkâşe, Kahire 1992, s. 294; Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk., Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî, I-XIII, Beyrut 1417/1996, XIII, 343.

² Hendek Savaşı hicretin beşinci yılında (5/627) vuku bulmuştur. Bkz., Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, Beyrut 1387/1967, II, 564-581; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk., Ömer Abdüsselam Tedmûrî, I-X, Beyrut 1417/1997, II, 64-67. Ayrıca Bkz., Hamidullah, Muhammed, "Hendek Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 194-195.

³ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, I-III, thk., Marsden Jones, Beyrut 1409/1998, II, 596; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, XIII, 344; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk., Ali Muhammed Bicâvî, I-IV, Beyrut 1412/1992, IV, 1445; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr., Daru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989, V, 258, (5071); Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Husnû'l-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I-II, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır 1387/1967, I, 238.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 175, VIII, 143; İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin, *Kitâbü'l-Eğânî*, thk., İhsan Abbas-İbrahim es-Seâfin-Bekir Abbas, I-XXIII, Beyrut 1429/2008, XVI, 57.

⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 175-176. Ayrıca bkz., İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali, *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Tarih ve's-Siyer*, Beyrut 1997, s. 108.

⁶ İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk., Ahmet Zeki Paşa, Kahire 2000, s. 31; Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 968-972; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Çelebî, I-II, Mısır, 1375/1955, II, 540-542; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî, *Cevamiu's-Sire*, thk., İhsan Abbas, Mısır 1900, s. 258; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 150-151; İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, I-V, Beyrut 1415/1994, III, 522-524; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr., Daru'l-Fikr, I-XV, 1407/1986, V, 33; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk., Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Meûz, I-VIII, Beyrut 1415/1995, V, 306, (7063), VI, 157, (8197). İbn Hacer'den verdiğimiz dipnotlarda parantez içerisinde gösterilen sayılar, eserde geçen kişilerin karşılığı olan sayıyı ifade etmek ve okuyucuya kolaylık sağlamak için yapılmış bir uygulamadır.

⁷ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, thk., Kemal Yusuf el-Hut, I-VII, Riyad 1409/1988, VII, 427, (37019); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, thk., Şuayb Arnavud-Adil Mürşid, nşr., Müessesetü'r-Risale 1421/2001, XXX, 141, (18201); Müslim, Müslim b. Haccac, *Sahih*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Beyrut trz, III, 1685, (2135); Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre, *es-Sünen*, thk., Ahmet Muhammed Şakir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Utve Avz, I-V, Mısır 1395/1975, V, 315, (3155); İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, III, 557; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 276, II, 67; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, *Kıyasu'l-Enbiya*, thk., Mustafa Abdülvahid, I-II, Kahire 1388/1968, II, 394. Ayrıca bkz., Mevlânâ Şiblî Numânî, *Sîretü'n-Nebî (Son Peygamber Hz. Muhammed)*, I-II, çev., Yusuf Karaca, İstanbul 2014, s. 397.

Peygamber (sav)'in özel hizmetinde bulunmuş,⁸ vahiy⁹ ve devlet kâtipliği yapmış¹⁰ önemli bir sahâbî konumundadır. Ayrıca, kaynaklara göre o, Hz. Peygamber (sav)'den 136 hadis rivayet etmiştir.¹¹

Muğîre b. Şu'be'nin, Hz. Peygamber (sav)'den sonra Müslümanların halifesi seçilen Hz. Ebû Bekir ile de iyi ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir.¹² Muğîre, Hz. Ebû Bekir döneminin en önemli dini ve siyasi problemi olan ridde hareketlerinin bastırılmasında önemli rol oynamış ve bu süreçte halifeye her türlü desteği vermiştir. Zira Hz. Peygamber (sav)'in vefatından hemen önce baş gösteren ve ölümüyle hız kazanan, yarımadanın her tarafına yayılarak İslâm devletini yıkıcı bir faaliyete dönüşen irtidat hareketlerinin bastırılmasında Muğîre, hem Hz. Ebû Bekir ile istişare etmiş, hem de cephede bulunmak suretiyle bu isyan hareketlerinin bastırılmasında faaliyet göstermiştir.¹³ Muğîre, ridde hareketlerinin bastırılmasından sonra, Hz. Ebû Bekir'in büyük bir kararlılıkla İran/Sâsânî ve Bizans üzerine başlatmış olduğu fetih hareketlerine katılarak Suriye cephesinde aktif görevde bulunmuştur.¹⁴

Muğîre b. Şu'be'nin siyasi ve askeri açıdan en hareketli olduğu ve aktif olarak görev yaptığı yıllar Hz. Ömer dönemindedir. O, birçok görev ve unvan adı altında Hz. Ömer ile birlikte çalışmıştır. Hatta Hz. Ömer'in en çok çalışmayı tercih ettiği isimler arasında yerini almıştır. Öyle ki Hz. Ömer, halifeliği boyunca Muğîre'yi dört kez valilik görevine getirmiştir. İşte bu valiliklerden birisi de, şehir olarak kurulması emrini Hz. Ömer'in verdiği Basra valiliğidir. Muğîre b. Şu'be, tercih edilen görüşe

⁸ Fesevî, Ebu Yusuf Ya'kub b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-Târih*, thk., Ekrem Ziya el-Ömerî, I-III, Beyrut 1401/1981, I, 369; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk., Şuayb Arnavud, nşr., Müessesetü'r-Risale, 1405/1985, III, 22; Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir, *İmtâ'u'l-Esmâ*, thk., Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, I-XV, Beyrut 1420/1999, VI, 361; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, I-II, Beyrut trz, II, 164; Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddin Alî b. Burhânüddin İbrâhîm b. Ahmed, *es-Siretü'l-Halebiyye*, (İnsânü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn), I-III, Beyrut 1427/2006, III, 192.

⁹ İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethüddin Muhammed b. Muhammed, *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk., İbrahim Muhammed Ramazan, I-II, Beyrut 1414/1993, II, 382; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 350; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail, *el-Fusûl fî's-Sire*, Muhammed İdû'l-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû, nşr., Müessesetü U'lûmü'l-Kur'an 1403/1983, s. 382; Hutayt, Ahmed, *el-Muğîre b. Şu'be es-Sekafî*, Beyrut 1992, s. 30; Siddiqui, Muhammed Yasin Mazhar, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi 2009, s. 458-459. Bkz., Appendix B-3: Katıbs-Secretaries Tablosu; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc., İsmail Yiğit ve Arkadaşları, I-XIV, İstanbul 2011, II, 137; Mevlânâ Şibli Numânî, *Siretü'n-Nebî*, s. 427.

¹⁰ Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *el-İntisâr Li'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Assâm el-Kuzât, I-II, Beyrut 1422/2001, I, 412-415; Âmirî, Ebû Zekerıyyâ İmâdüddin Yahyâ b. Ebî Bekr, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil fî Telhîsi's-Siyer ve'l-Mu'cizât ve's-Şemâil*, I-II, nşr., Daru Sadr, Beyrut trz, II, 161; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, nşr., Dârüs-Sâkî, I-XX, 4. Baskı, 1422/2001, XV, 121-122. Ayrıca bkz., Mustafa el-A'zamî, "Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed., Vecdi Akyüz, I-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, I, 208.

¹¹ İbn Hazm, *Cevamiu's-Sire*, s. 277-278; İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, s. 264

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 175.

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 177; Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrut 1988, s. 93-99; Taberî, *Târih*, III, 337; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 219; İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 55; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh, *Târihu Dimaşk*, thk., Amr b. Çarâmetü'l-Amravî, nşr., Dârü'l-Fikr 1415/1995, LX, 16; Mizzî, Cemâlüddin Ebî'l-Haccac Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk., Beşşâr Avvâd Ma'ruf, I-XXXV, Beyrut 1400/1980, XXVIII, 371, (6132); İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 157, (8197).

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 177; Taberî, *Târih*, III, 410; İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 55; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 255; a.mlf., *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 472; Nevevî, Ebu Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I-IV, Beyrut trz, II, 110.

göre hicretin 15'nci yılının (15/636) ilk aylarında Utbe b. Ğazvân'ın yerine Basra'ya vali olarak atanmıştır.¹⁵

Hiz. Ömer'in, Muğire'yi Basra'ya vali olarak atamasında, birçok sebep etkili olmuştur. Sözelimi Muğire b. Şu'be'nin hem şehirli bir kişi olması, hem de Utbe b. Ğazvân'ın kendisine bırakmış olduğu valilik vekâleti esnasında isyan eden Meysan¹⁶ halkını tekrar itaat altına alması bunlardan birkaçıdır.¹⁷ Diğer taraftan Muğire'nin, hem Hiz. Peygamber (sav) ve hem de Hiz. Ebû Bekir dönemlerinde, idari olmasa da önemli görevlerde tercih edilmesi, onun Basra'ya vali olarak atanmasına katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

Muğire b. Şu'be Basra'da, şehrin imarı¹⁸ ile Basra Divanının kurulması¹⁹ gibi önemli çalışmalar yürütmüştür. Bunun neticesinde Basra Şehrinin kuruluş aşamasını tamamlayıp şehrin idari ve kurumsal anlamda teşekkülünü sağlamıştır. O, Basra'da iki yılı aşkın valilik yaptıktan sonra bu görevden azledilmiştir.²⁰

1. Muğire b. Şu'be'nin Basra Valiliğinden Azline Neden Olduğu İddia Edilen Hadise

Muğire b. Şu'be'nin Basra Valiliğinden alınmasına neden olduğu iddia edilen hadise, onun (bir kadınla evlilik dışı) zina yaptığı iddiasıdır.²¹ Bu iddia, İslâm tarihi kaynaklarında yer almaktadır. Ancak rivayetlerin içeriğinde, iddia edilen olayın vuku bulmasını etkileyecek çelişkili rivayetlerin ve

¹⁵ Muğire'nin Basra'ya vali olarak atandığı tarihle ilgili değerlendirmeler için bkz., Gadban, Münir Muhammed, *el-Muğire b. Şu'be es-Siyâsiyyü'l-Mücâhid*, Kahire 1433/2012, s. 145, 154; Ömer Aktaş, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, CÜSBE, Sivas 2018, s. 142-144.

¹⁶ Meysan, Irak'ın güneyinde Basra ile Vasıt şehirleri arasında bulunan bir yerleşim yeridir. Bkz., Bekri, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz el-Endelûsi, *Mu'cemü Mesta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi*, I-IV, Beyrut 1403/1983, IV, 1283; Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldan*, I-VII, Beyrut 1415/1995, V, 242-243; Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd (682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, nşr., Dâru Sâdır, Beyrut trz, s. 464; İbn Abdülhak, I, 241, III, 1343-1344. Ayrıca, Meysan, Destü Meysan, Fırat ve Ebezkubaz'ın hepsine birden Meysan denildiği de ifade edilmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütüh*, s. 335; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, I, 73.

¹⁷ Belâzürî, *Fütüh*, s. 334-335; Yâ'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1431/2010, II, 35; Taberî, *Târih*, III, 595-596; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, I, 434; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 318-319; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, III, 129. Ayrıca bkz., Makdisî, Mutahhir b. Tahir, *el-Bed'ü ve't-Târih*, I-VI, Porsaid trz, V, 175; Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah, *Cemheretü'l-Emsâl*, nşr., Daru'l-Fikr, I-II, Beyrut trz, II, 268-269, (1663); Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi (Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîhu'l-Hulefâ)*, sad., Ali Arslan, İstanbul 2011, s. 294.

¹⁸ Muğire'nin Basra'da yapmış olduğu İmar Faaliyetleri için bkz., Aktaş, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, s. 174-175.

¹⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 551; Beğavî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed Şâhinşâh, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk., Muhammedü'l-Emin Muhammed el-Çekenî, I-V, Beyrut 1421/2000, V, 401; İsfahanî, *el-Eğâni*, XVI, 55; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali, *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk., Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-XIX, Beyrut 1412/1992, V, 240; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 472; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 157; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 2002, VII, 277; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, XV, 129. Divan, devlet idaresindeki muhtelif idari, mali ve askeri hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere, ayrıca bu defterlerin ve devlet memurlarının bulunduğu yere verilen isimdir. Daha geniş bilgi için bkz., ed-Dürî, Abdülazîz "Divan", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 377-381.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 179; Halife b. Hayyât, *Tarih*, thk., Ekrem Ziya el-Ömerî, Beyrut 1397/1977, s. 135; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 491; Taberî, *Târih*, III, 597; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 240; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 319, 363; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 48, 81; Heysemî, Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, thk., Hüsameddin el-Kudsî, I-X, Kahire 1414/1994, IX, 360, (15947); İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626).

²¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 491; Belâzürî, *Fütüh*, s. 336; Taberî, *Târih*, IV, 69-71; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, LX, 37; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 363-364; İbn Hallikan, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zaman*, thk., İhsan Abbas, I-VII, Beyrut trz, VI, 364; Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvehhab, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Kahire 1423/2003, XIX, 346; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 81-82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626), II, 142, (1959).

birbirini tamamlamayan olay örgüsünün bulunduğu da aşıkardır. Bu özellikleri ve ispat edilemeyen bir iddia olması nedeniyle de bu konudaki rivayetlere hep şüphe ile bakılmıştır.

Muğîre'nin Basra valiliğinden azledilmesine gerekçe olarak gösterilen hadise kaynaklarda şu şekilde rivayet edilmektedir.²² Muğîre b. Şu'be ile Ebû Bekre²³ arasında münaferi/düşmanlık/soğukluk vardı. Her ikisi komşu olup evlerinin arasından bir yol geçmekteydi. Evlerin birbirlerine bakan pencereleri bulunmaktaydı. Ebû Bekre arkadaşlarıyla birlikte evinde toplanmış, sohbet edip ikramlıkları tatmaktaydı.²⁴ Bu esnada esen rüzgâr esmiş Ebû Bekre'nin penceresinin açılmasına neden olmuştu. Ebû Bekre pencereyi kapatmak için kalktığında, Muğîre b. Şu'be'nin penceresinin açık olduğunu ve onun odasında bir kadınla birlikte -cinsel ilişki halinde- olduğunu gördü. Ebû Bekre, "Gelin ve olanları görün deyince, arkadaşları da kalkıp geldi."²⁵ Ebû Bekre, yanındakilerin şahit olmasını istedi. Bunun üzerine arkadaşları, kadının kim olduğunu Ebû Bekre'ye sordular. Ebû Bekre de, kadının "Ümmü Cemil bnt. Efkam"²⁶ olduğunu söyledi. Kadın, oda içerisinde ayağa kalkınca Ebû Bekre ve arkadaşları onu tam olarak gördüler.²⁷ Çok geçmeden Muğîre b. Şu'be öğle namazını kıldırmak²⁸ için dışarı çıktığında²⁹ Ebû Bekre, Muğîre b. Şu'be'nin önüne geçerek onun cemaate namaz kıldırmasına engel olmuş ve hadiseyi bir mektup ile Hz. Ömer'e bildirmiştir.³⁰

Bu mektup karşısında Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'yi Basra valisi olarak tayin etmiş ve Muğîre'ye hitaben bir mektup yazmıştır. Mektupta Muğîre'ye, "Bana senin hakkında önemli bir haber

²² Farklı kaynaklarda mevcudiyetini tespit ettiğimiz hadisenin rivayetlerini ayrı ayrı vermeyip, konu bütünlüğü ve kronolojik sıraya uygun olduğunu düşündüğümüz şekilde vermeyi daha uygun bulduk. Bununla birlikte rivayetlerdeki farklılıkları ayrı ayrı dipnotlarda göstermeye çalıştık.

²³ Ebû Bekre'nin asıl adı Nüfay b. Mesrûk'tur. Mesrûk olarak isimlendirildiği de görülmektedir. Ziyâd b. Ebîhî'nin anne bir kardeşidir. Annelerinin adı Sümeyye'dir. Kendisinin Taif'te köle olduğu da söylenmektedir. Taif kuşatmasında Hz. Peygamber (sav)'in, kuşatmadan kaçacak kölelere eman verip hürriyetlerine kavuşmalarına vesile olacağını bildirmesi üzerine, kaleden kaçıp Hz. Peygamber'in yanına geldiği ve hürriyetine kavuştuğu rivayet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz., İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 15-16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 369, (8816), VII, 39, (9638).

²⁴ Bu kimseler Nafi b. Kelede, Şibl b. Mabed el-Beceli ve Ebû Bekre'nin annebir kardeşi olan Ziyad b. Ebîhî'ti. Bkz., Taberî, *Târih*, IV, 69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

²⁵ İbn Kesîr'de, "Gelin, valinizin Ümmü Cemil ile zina yapmakta olduğunu görün" şeklinde geçmekte ve kadının ismi zikredilmektedir. Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

²⁶ Ümmü Cemil bnt. Efkam, Amir b. Sa'saa kabilesinin alt boylarından olan Beni Hilal kabilesine mensuptur. Kocası Sakîf kabilesinden Haccac b. Atîk'tir. Ona, İbn Abd de denilmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 335; Taberî, *Târih*, IV, 69-70; İbn Asâkir, *Târihu Dimâşk*, LX, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Hallikan, *Veşâyâtü'l-A'yân*, VI, 364; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626), II, 142, (1959). Taberî'de, Ümmü Cemil'in kocasının adı Haccac b. Ubeyd şeklinde geçmektedir. Bkz., Taberî, *Târih*, IV, 69.

²⁷ İbn Kesîr'de, "Muğîre'nin beraber olduğu kadınla birlikteliğini tamamlamasından sonra kadının ayağa kalktığı, Ebû Bekre'nin, arkadaşlarına, "Bakın, bu Ümmü Cemil'dir," dediği ve arkadaşlarının baktıkları ve kadının Ümmü Cemil olduğunu anladıkları," ifade edilmektedir. Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

²⁸ İbn Hallikan, *Veşâyâtü'l-A'yân*, VI, 364; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XIX, 346.

²⁹ İbn Kesîr'de, gusül abdesti aldığı belirtilmektedir. Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

³⁰ Ebû Bekre'nin Medine'ye gidip bizzat Hz. Ömer ile görüşerek durumu bildirdiği de rivayet edilmektedir. Bkz., Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 491; Belâzürî, *Fütûh*, s. 336.

ulaştı. Ebû Musa el-Eş'arî'yi vali olarak gönderiyorum. Elinde -devlete ait önemli evrak dahil- ne varsa onları Ebû Musa'ya teslim et ve hemen yanıma gel" denilmektedir.³¹

Muğîre b. Şu'be, aleyhine şahitlik eden Ebû Bekre, Nafi b. Kelede, Şibl b. Mamed el-Becelî ve Ziyad b. Ebîh ile birlikte yola çıkarak Hz. Ömer'in yanına geldiler. Mahkeme için toplandıklarında Muğîre, Hz. Ömer'e: "Şu kullara bir sorun. Beni nasıl gördüler? Benim yüzüm mü onlara dönüktü, yoksa sırtım mı? Kadını nasıl gördüler ve nasıl tanıdılar? Onlar beni önümden gördülerse ben nasıl oldu da örtünmedim? Arkamdan gördülerse kendi evimde ve hanımım ile ilişkide iken bana bakmayı kendileri için nasıl helal saydılar? Allah'a yemin ederim, ben hanımımdan başkası ile cinsel ilişkide bulunmadım," dedi.³²

Muğîre'nin ifadesinden sonra Hz. Ömer, önce Ebû Bekre'nin şahitliğine başvurdu.³³ Ebû Bekre, "Muğîre'nin kadınla cinsel ilişki halinde olduğunu, ancak sırtlarının kendisine dönük vaziyette onları gördüğünü" iddia ederek Muğîre'nin aleyhinde şahadette bulundu. Sonra Hz. Ömer, Ebû Bekre'ye: "Peki, o kadının başını iyice görebildin mi veya nasıl gördün?" diye sordu. Ebû Bekre: "Ayaklarımın üzerinde yükselerek ve boynumu da uzatarak gördüm" dedi. Hz. Ömer akabinde Nafi b. Kelede ve Şibl b. Mamed el-Becelî'nin şahitliklerine başvurdu. Her ikisi de Ebû Bekre gibi, Muğîre'yi o kadınla cinsel ilişki halinde gördüklerini ifade ederek, şahitlik yaptılar.³⁴

Hz. Ömer en son Ziyad b. Ebîh'nin ifadesine başvurdu.³⁵ Ziyad diğerleri gibi şahitlik etmedi.³⁶ O, şu şekilde ifade verdi. "Ben Muğîre'yi bir kadının bacakları arasında oturur vaziyette gördüm. Şiddetli bir soluma ve hırıltı duyup, bu ikisinin vücudunun çıplak, ayrıca kadının ayaklarının kınalı olduğunu gördüm" dedi. Hz. Ömer'in, "tam olarak cinsel ilişkiye girdiklerini gördün mü?" cümleleriyle yinelediği sorusuna Ziyad, "hayır" diye cevap verdi. Ziyad, Hz. Ömer'in: "Muğîre'nin

³¹ Taberî, *Târih*, IV, 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363-364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

³² Kaynaklarda Muğîre'nin hanımının Ümmü Cemil bnt. Efkan'a benzediği de rivayet edilmektedir. Bkz., Taberî, *Târih*, IV, 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

³³ Belâzürî, şahitlerden ilk önce Nafi b. Kelede'nin dinlendiğini ifade etmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 336.

³⁴ İbn Kesîr'de, Hz. Ömer'in onları önden mi yoksa arkadan mı gördün sorusuna, Nafi b. Kelede'nin Ebû Bekre gibi arkadan, Şibl b. Mamed el-Becelî'nin ise ön taraftan gördüğü şeklinde şahitlik ettiği bilgisi mevcuttur. Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

³⁵ Belâzürî, şahitlik sırası Ziyad'a geldiğinde, Hz. Ömer'in ona baktığını ve "Ben öyle bir adamın yüzüne bakıyorum ki Rasûlullah (sav)'ın ashâbının onun eli ile recmedilmemesini ve yine onun şehadetiyle ayıbının ortaya çıkmamasını umuyorum" dediğini rivayet etmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 336. Bu rivayet iyice okunduğunda, Hz. Ömer'in sanki Ziyad'dan Muğîre'nin aleyhine şahitlik yapmamasını istediği şeklinde bir anlam çıkarmak mümkündür. Ancak, Hz. Ömer için böyle bir durumun söz konusu olamayacağı ilerde izah edilecektir.

³⁶ İbn Hallikan'da, Ziyad'ın ifade vermesinden hemen önce Muğîre'nin ona: "Ey Ziyad! Allah Teâlâ ve kıyamet günündeki yerin için söyle. Muhakkak ki Allah (cc) ve onun kitabı (Kur'an-ı Kerim) ile Rasûlullah ve müminlerin emiri kanımın akmasını engelleyeceklerdir. Ancak sen görmediğin şeyi görmüş gibi şahitlik edersen bağışlamayacaklardır. Görmediğin bir şeye de, görmüş gibi yaparak sana bir sorumluluk yüklenmesin. Eğer beni orada o kadınla tam olarak görmüşsen anlat" dediği rivayet edilmektedir. Bkz., İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VI, 365.

cinsel ilişkide bulunduğu kadını tanır mısın veya teşhis edebilir misin?” sorusuna ise “hayır, ancak hayal meyal hatırlayabiliyorum” şeklinde cevap verdi.³⁷

Bunun üzerine Hz. Ömer, Ziyad b. Ebîh'in bir kenarda durmasını söyleyip³⁸ diğer üç kişiye, söylemiş oldukları yalandan ve yapmış oldukları iftiradan dolayı had cezası uygulanıp celde vurulmasını emretti.³⁹ Hz. Ömer'in, vermiş olduğu bu hükümle alakalı Kur'an-ı Kerîm'in ilgili ayetini okuyarak⁴⁰ bu emrin yerine getirilmesi talimatını verdiği de bilinmektedir.⁴¹

Zina hadisesinin tahkiki sonrasında Muğîre b. Şu'be'nin, Hz. Ömer'e: “Bu kulların bana yaptıklarına karşı sen de benim gönlümü sevindir” şeklinde bir ifade kullandığı, Hz. Ömer'in de Muğîre'ye: “Sus, Allah seni sustursun. Allah'a yemin ederim ki, eğer şahitlik tamamlanmış olsaydı seni taşlarla recmedecektim” dediği de rivayet edilmektedir.⁴²

Muğîre b. Şu'be'ye isnad edilen zina hadisesinin ve bu hadisenin tahkikatının hicretin 17'nci (17/638) yılında gerçekleştiği konusunda kaynaklarda bir ittifakın olduğu görülmektedir.⁴³ Bununla birlikte, Muğîre'nin Basra valiliğinde iki yıldan biraz fazla görev yaptığı da genel kanaat olarak kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁴ Bu bilgilerden hareketle Muğîre'nin Basra'ya vali olarak atandığı tarihle görevden alındığı tarih arasında bir uyum gözükmemektedir. Muğîre'nin hicretin 15'nci yılı (15/636) başında başladığı Basra valiliği görevinin hicretin 17'nci yılında (17/638) son bulduğu ve bunun da iki yıl hatta iki yılı biraz geçkin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

³⁷ Belâzürî, Ziyad'ın “Muğîre'nin o kadınla cinsel ilişkide bulunup bulunmadığını bilmiyorum” şeklinde ifade verdiğini ve ayrıca Ziyad'ın hiç şahitlik yapmadığının rivayet edildiğini de belirtmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 336.

³⁸ İbn Kesîr'de, Ziyad b. Ebîh'in bu şekilde ifade vermesinden dolayı Hz. Ömer'in (sevincinden) tekbir getirdiği rivayeti vardır. Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82. İbn Hallikan'da ise Muğîre b. Şu'be'nin tekbir getirdiği zikredilmektedir. Bkz., İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 366.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 179; Belâzürî, *Fütûh*, s. 335-337; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 387; Taberî, *Târih*, IV, 69-72; Ebû'l-Arab et-Temîmî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mihne*, thk., Ömer Süleyman el-Ukaylî, Riyad 1404/1984, s. 302-303; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1403/1983, s. 274-275; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 37-39; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 363-364; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 364-367; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XIX, 345-348; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81-82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626), II, 142, (1959).

⁴⁰ “Onlar (İftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirirlerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir.” Nur 24/ 13.

⁴¹ Had uygulanan Şibl b. Mabel el-Becelî'nin, Hz. Ömer'e, “Doğruyu söyleyene had cezası uygulayıp, ceza verilmesi gerekenden haddi mi kaldırırıyorsun” dediği, Ebû Bekre'nin de “ısrarla Muğîre'nin zina yaptığını söylemesi üzerine, Hz. Ömer'in ona ikinci kez had cezası uyguladığı, bunun üzerine Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e, “Eğer söylenenleri şahitlik olarak kabul ediyorsa Muğîre'yi de recmetmesi gerektiği” gibi bir ifade kullandığı bazı kaynaklarda rivayet edilmektedir. Had cezasından sonra Ebû Bekre'nin anne bir kardeşi Ziyad ile bir daha konuşmayacağına dair yemin ettiği de kaynaklarda bulunmaktadır. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 336; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 366. Ayrıca bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

⁴² İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 39; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 179; Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, s. 135; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 491; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626).

⁴⁴ Taberî, *Târih*, III, 597; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 319; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 360, (15947); İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 240; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 48; Zehebî, Muğîre'nin Basra'da üç yıl valilik yaptığını söylemektedir. Bkz., Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 27.

⁴⁵ Muasır tarihçilerden Muhammed Süheyl Takkûş ile Münîr Muhammed Gadbân da, Muğîre'nin Basra valiliğinin hicretin 17'nci yılına (17/638) kadar sürdüğünü ifade etmektedirler. Bkz., Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târihu'l-Hulefâi'r-Râşidin el-Fütûhâti ve'l-İncâzâti's-Siyasiyye*, nşr., Dâru'n-Nefâis, 1424/2003, s. 215; Gadbân, *el-Muğîre b. Şu'be*, s. 154.

Muğîre, Basra valiliği süresince, bahse konu zina hadisesi ve olayın şahitleri ile yaşadığı olumsuz durumun dışında, görev süresi içerisinde hiç kimse ile herhangi bir olumsuzluk yaşamamıştır. Ayrıca yönettiği Basra şehrinde insanların huzurunu bozacak herhangi bir düzensizliğe de izin vermemiştir.⁴⁶

Kaynaklarda, genel hatlarıyla bu şekilde yer bulan zina olayının gerçekleşmesi ve oluş biçimi hakkında kaynaklarda çelişkili ve tutarsız bilgiler bulunmaktadır. Bunların bir kısmına dipnotlarda işaret etmeye çalıştık. Diğer taraftan bu hadise sebebiyle hem Hz. Ömer'in hem de Muğîre b. Şu'be'nin töhmet altında kalmasına neden olacak ifade ve değerlendirmelerin de bazı eserlerde yer aldığı görülmektedir. Mesela, müsteşriklerden Wellhausen kaynakların vermiş olduğu bu çelişkili rivayetleri kendi düşüncesi doğrultusunda kullanarak Muğîre için “*Kadınlara karşı doymaz ihtirası onu düşürdü. Rezilâne bir zina fiili yüzünden, 17 yılında yapılan muhakemesi aslında o kadar haşin olan Ömer'in iltiması sayesinde bir komedi şeklinde bitmiş olmasına rağmen azledildi...*” diyerek Muğîre'yi zina yapmış, Hz. Ömer'i de Allah'ın haram saydığı bir fiile göz yummuş birisi şeklinde itham etmektedir.⁴⁷ Bu nedenle, Muğîre b. Şu'be'ye isnad edilen zina hadisesiyle ilgili zikrettiğimiz rivayetler arasındaki çelişki ve tutarsızlıklara çalışmamızın bu kısmından itibaren yer vermek istiyoruz.

2. Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Kaynaklarda, Muğîre b. Şu'be ile zina yaptığı iddia edilen Ümmü Cemil bnt. Efkam'ın dul olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁴⁸ evli olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.⁴⁹ Muğîre b. Şu'be ile Ebû Bekre'nin evlerinin aynı sokakta birbirine yakın olup Ebû Bekre'nin olayı kendi evinden izlediğini söyleyenler olduğu gibi⁵⁰ başkasının evine gidip oradan Muğîre b. Şu'be'yi izlediğini söyleyenler de vardır.⁵¹ Zina hadisesinin Muğîre'nin evinde olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁵² Ümmü Cemil'in evinde olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.⁵³ Ebû Bekre ve arkadaşlarının Muğîre'yi pencereden gözetlediklerini söyleyenler olduğu gibi⁵⁴ baskın yaparak suçüstü yaptıklarını söyleyenler de görülmektedir.⁵⁵ Zina hadisesinin vukuundan sonra Muğîre'nin öğlen namazını kıldırmak için çıktığını söyleyenler olduğu gibi⁵⁶ onun öğleden sonra valilik binasından çıkmayı adet edindiğini rivayet

⁴⁶ Taberî, *Târih*, IV, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 85.

⁴⁷ Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev., Fikret Işıltan, Ankara 1963, s. 55.

⁴⁸ Taberî, *Târih*, IV, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

⁴⁹ Ümmü Cemil bnt. Efkam'ın kocasının, Utbe b. Gâzvan zamanında Basra'ya geldiği, Muğîre ile irtibatlanan olaydan sonra eşiyile birlikte Kûfe'ye göç ettiği, Ebû Musa el-Eş'arî zamanında tekrar Basra'ya döndüğü ve Ebû Musa'nın onu bazı vilayetlerde görevlendirmiş olduğu bilgileri için bkz., İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626).

⁵⁰ Taberî, *Târih*, IV, 70; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

⁵¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eş'râf*, I, 491.

⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81;

⁵³ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eş'râf*, I, 491; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XIX, 346.

⁵⁴ Taberî, *Târih*, IV, 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 81.

⁵⁵ Belâzürî, *Fütüh*, s. 336.

⁵⁶ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 364; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XIX, 346.

edenler de vardır.⁵⁷ Ebû Bekre'nin hadiseyi mektupla Hz. Ömer'e bildirdiğini söyleyenler olduğu gibi⁵⁸ bilakis Medine'ye giderek bildirdiğini söyleyenler de bulunmaktadır.⁵⁹ Yapılan tahkikat sonrasında Hz. Ömer'in Muğîre'yi, Ebû Musa'ya yardımcı olması için tekrar Basra'ya gönderdiğini söyleyenler olduğu gibi,⁶⁰ Kûfe valiliğine atanıncaya kadar Hz. Ömer'in ona tekrar görev vermeyerek Medine'de kaldığını ifade edenler de vardır.⁶¹

Çok basit ve sade bir okumayla bile zikredilen rivayetlerde görülebilecek bu tür farklılıklar üzerine zina iddiasının temellendirilemeyeceği aşıkardır. Zaten Muğîre'nin, şahitlere sorması için Hz. Ömer'e yönelttiği ve kaynaklara da yansıyan sorularına, şahitlerin çelişkili cevaplar vermesi de iddianın temelini zayıf olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Muğîre b. Şu'be'ye isnad edilen zina iddiası karşısında Hz. Ömer'in şahitleri dinledikten sonra Nur Süresindeki ayetini okuyarak,⁶² had cezasının uygulanmasını emrettiği hususu kaynaklarda vardır. Buna rağmen Hz. Ömer'in, Muğîre'yi zina cezasından kurtarmak için Ziyad'ın gözlerine bakıp Muğîre'nin aleyhinde konuşma/shahitlik yapma der gibi ona psikolojik baskı yapması gibi bir düşünceye insanları sevk etmek⁶³ Hz. Ömer'in kişiliğiyle ve onun önceki uygulamalarıyla örtüşmeyecektir. Burada şu husus çok iyi bilinmelidir ki zina iddialarında, olayı tespit için dört şahit getirme emri, Hz. Peygamber (sav)'in eşi ve Hz. Ebû Bekir (ra)'ın kızı olan müminlerin annesi Hz. Aişe'ye yapılan ve "ifk hadisesi" olarak bilinen zina iftirası üzerine, Nur Süresinde inen ayetlerle tahkim edilmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in evlilik ve Risâlet hayatının en zor ve sıkıntılı günlerini yaşamasına neden olan bu olay karşısında, Hz. Aişe'nin kendisine atılan bu iftiradan temizlenmek ve masumiyetinin tescil edilebilmesi için kendisini temizleyici Kur'an ayetlerinin inmesi beklenmiştir. İşte bu sıkıntılı süreçte Hz. Peygamber (sav) ve ailesinin yanında ve yakınlarında olanlardan birisi de Hz. Ömer'dir. Bu anlamda zina iddiasının ispatı hususunda istenen dört şahit getirme emrini Hz. Ömer, Allah Rasûlünün yanında ve yakınında bizatihi yaşayarak öğrenmiştir.

Bununla birlikte Hz. Ömer, büyük sahâbe ve komutanlardan olan Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkas, Mısır valisi Amr b. el-Âs, Bahreyn valisi Ebû Hureyre ile Hâlid b. Velîd'in gelirlerinden, daha fazla mal artışı olduğunu tespit ettiğinde, hatır ve gönül ilişkisine girmeden bu fazlalıkları beytûlmâla

⁵⁷ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 364.

⁵⁸ Taberî, *Târih*, IV, 70; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 37; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 365.

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 491; Belâzürî, *Fütûh*, s. 336.

⁶⁰ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tıval*, thk., Abdülmünim Amir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Kahire 1960, s. 118.

⁶¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 252.

⁶² "Onlar (İftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdî ya! Mademki şahit getirmedi; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir." Nur 24/ 13.

⁶³ Belâzürî, *Fütûh*, s. 336.

aktardığı kaynaklarda mevcuttur.⁶⁴ Daha da önemlisi Allah'ın emri ve Rasûlullah (sav)'ın sünnetine sınımsız bağlılığı ile bilinen Hz. Ömer'in, oğlu Ubeydullah ile arkadaşlarına içki içme cezası olarak had uyguladığı bilgisi de kaynaklarda vardır.⁶⁵ Bu itibarla onun Allah'ın emrini ve Peygamberinin uygulamalarını çiğneyerek, Kur'an'ın emrine muhalif bir iş yaptığı iddia edilen valisini, işlediği suçtan aklamaya çalıştığını/çalışacağını söylemek veya ima etmek⁶⁶ tarihi gerçeklerle örtüşmeyecektir. Kaldı ki İbn Hacer, Muğîre b. Şu'be'nin Ümmü Cemil sebebiyle iftiraya uğradığını açıkça beyan etmektedir.⁶⁷

Muğîre'nin zina yaptığı iddiasını eserlerinde rivayet eden ve yukarıda ilgili dipnotlarda adları zikredilen bazı müelliflerin gözden kaçırdıklarını düşündüğümüz bir husus da şudur. Zina hadisesinin şahitleri arasında adı geçen Ziyad b. Ebîh, Muğîre'nin Basra'daki işlerinde kendisine yardımcı olan kâtibi, yani bugünkü anlamda özel kalem müdürüdür.⁶⁸ Ziyad b. Ebîh, Vali'ye kimin gelip kimin gittiğini, valinin nereye ve kime gittiğini, dahası Muğîre'yi ve çevresindekileri en iyi tanıyan kişilerdendir. Ümmü Cemil'in o devirde Muğîre ve diğer komutanların yanına gidip geldiği de iddia edilmektedir. Ayrıca, Ümmü Cemil'in eşi Haccac b. Atîk de Muğîre ve Ziyad gibi Taifli/Sakîflidir.⁶⁹ Eğer Ziyad, kardeşi Ebû Bekre ile Muğîre'yi gözetlemişse, hadise esnasında bu kadın hakkında tanıtıcı veya tanımlayıcı anlamda bir bilgi veya ifadede bulunması gerekirdi. Ayrıca pencereden bakıp kardeşinin tanıdığı kadını, Ziyad'ın da bir şekilde tanınması veya ismini bilmesi bile onu bir şekilde hatırlaması gerekirdi. Ancak zina iddiası sürecinde Ziyad'ın bu kadını tanıdığına veya gördüğüne dair hiçbir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda Belâzürî'den rivayetle Ziyad'ın olayı görmediği ve Muğîre aleyhine hiçbir şekilde şahitlik yapmadığı bilgisi de, Muğîre ve Hz. Ömer hakkında yapılan olumsuz düşünce ve ithamlara bir cevap niteliğindedir.⁷⁰

İslâm devlet geleneğinde Hz. Ömer'in kendine has vali atama kriterlerinin olduğu,⁷¹ ayrıca devlet yönetimi içerisinde istihdam ettiği kişiler hakkında araştırma ve inceleme yapma disiplini en

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 263, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 359-360; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 80-81; Zeydân, *Corcî, Târihu't-Temeddüni'l-İslâmî*, I-II, Beyrut trz, I, 267. Ayrıca bkz., Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, çev., Vecdi Akyüz, İstanbul 2001, s. 233-234.

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 262; Taberî, *Târih*, III, 597; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 319; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 48.

⁶⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 55.

⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (626), II, 142, (1959).

⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 346; Dineverî, *Ahbârü't-Tıval*, s. 118.

⁶⁹ Kocası Sakîf kabilesinden Haccac b. Atîk'ti. Ona, İbn Abd de denilmektedir. Bkz., Belâzürî, *Fütûh*, s. 335; Taberî, *Târih*, IV, 69-70; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 363; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 364; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 28, (1626), II, 142, (1959). Taberî'de, Ümmü Cemil'in kocasının adı Haccac b. Ubeyd şeklinde geçmektedir. Bkz., Taberî, *Târih*, IV, 69.

⁷⁰ Belâzürî, *Fütûh*, s. 356.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 134; Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, s. 121, 142-144; Sallâbî, Ali Muhammed, *Hz. Ömer (ra)*, (Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi), trc., Mehmet Akbaş, İstanbul 2008, s. 403-412; Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (2) Hulefâ-i Râşidin Dönemi*, İstanbul 2012, s. 120-121.

iyi uygulayan kişi olduğu malumdur.⁷² Kesin delillerle sübut bulmayan zina hadisesinde, Ümmü Cemil ile Muğîre'nin hanımının birbirlerine benzediği bilgisi de kaynaklarda bulunmaktadır.⁷³ Ayrıca tahkikat sürecinde Muğîre, yemin ederek eşinden başkasıyla cinsel ilişkiye girmediğini ifade etmiştir. Buna rağmen zina iddiasının tahkikatı sürecinde Hz. Ömer'in bu iki kadının veya Ümmü Cemil'in eşi Haccac b. Atîk'in ifadesine başvurduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dahası, zina iddiasının baş aktörü Ebû Bekre'nin kadınların birbirine benzemesi nedeniyle yanlışlık ihtimali de yüksektir. Bu sebeple, Hz. Ömer'in hem şahitlik⁷⁴ hem de zinanın haram oluşu konusunda⁷⁵ Kur'an'ın emredici ayetlerini yok sayıp, zina gibi Allah'ın yasakladığı bir haramı görmezlikten geldiğini/geleceğini iddia ve ifade etmenin doğru olmayacağı gibi tarihi şahsiyeti itibarıyla Hz. Ömer'e yapılmış açık bir iftira da olacaktır.

Muğîre'nin zina yaptığını iddia edip bunu ispat edemeyenlere Hz. Ömer'in had cezası uyguladığına dair yukarıda da zikrettiğimiz gibi kaynaklarda genel bir kabul vardır. Buna rağmen, bazı kaynaklarda Hz. Ömer'in bu konuyla ilgili kasten yanlış karar vermiş olduğunu ima/ifade eden rivayetler de olduğu görülmektedir. Zina hadisesinin faillerinin ve Hz. Ömer'in içerisinde olduğu değişik ve ilginç bir rivayet de şöyledir: “Ümmü Cemil ile Hz. Ömer, herhangi bir zamanda karşılaştı. Muğîre de oradaydı. Hz. Ömer Muğîre'ye, “bu kadını tanıyor musun” diye sordu. Muğîre de, “evet, o Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm'dür” dedi. Ömer, Muğîre'ye; “beni cahil (aptal) mı sanıyorsun. Vallahi Ebû Bekre'nin senin için yalan söylediğini zannetmiyorum. Fakat ben, senin yaptığın işten dolayı gökten taş yağmasından korktum” dediği rivayet edilmektedir.⁷⁶ Bu rivayetdeki ifadeleri Hz. Ömer (ra)'ın söylediğini kabul etmek, onun Muğîre'nin zina iddiaları üzerine yapmış olduğu mahkemede, Kur'an ve sünnet uygulamalarına açıkça ters bir hüküm vererek, kendini yalanlamış olacağı anlamına gelecektir ki, biz bunu ihtimal dahilinde görmemekteyiz. Ayrıca, rivayette geçen Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm ile Hz. Ömer'in evliliğini Muğîre b. Şu'be'nin sağlamış olduğu bilgileri de kaynaklarda mevcuttur.⁷⁷ Bu itibarla, Muğîre b. Şu'be'nin aleyhinde ifadede bulunan kişilere uygulanan ve tarihen sabit olan had cezasının zıddına, Hz. Ömer'in bu şekilde bir düşünce ve söylemde bulunduğunu zikreden bu ve benzeri rivayetlerin sıhhati konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğini düşünmekteyiz.

⁷² Belâzürî, *Fütûh*, s. 274; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, tsh., Hafız Seyyid Aziz Bey ve Komisyon, I-II, Beyrut 1417/1997, II, 492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 387, 402; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 12, (16342).

⁷³ Taberî, *Târih*, IV, 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 364; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 82.

⁷⁴ Nur 24/ 13.

⁷⁵ “Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.” İsrâ 17/32. Ayrıca bkz., Nur 24/ 30-31; Furkan 25/68.

⁷⁶ İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 67; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VI, 366.

⁷⁷ İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Şehabüddin Ahmed, *el-İkdü'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrut 1404/1984, VII, 96-97; İsfahânî, *el-Eğâni*, XVI, 63-64.

Hadiseyi anlatarak ve değerlendirerek geldiğimiz bu nokta da Muğîre b. Şu‘be’nin niçin Basra valiliğinden alındığı sorusu, doğal olarak akla gelmektedir. Bu sorunun cevabını ise yine Hz. Ömer’in benzer uygulamalarında bulmaktayız.

Hız. Ömer, Ammar b. Yasir ile Sa’d b. Ebî Vakkas gibi valileri görevden alırken onları suçlu olmalarından dolayı görevlerinden almamıştır.⁷⁸ Bilakis onları koruyup-kollamak ve haklarında kötü düşünülmesini engellemek maksadıyla görevden almıştır. Muğîre b. Şu‘be’nin görevden alınmasını, hakkında isnad edilen bu çirkin iddialardan suçlu bulunmasından değil, onun şeref, haysiyet ve sahâbî kimliği ile ve bilhassa Hz. Peygamber (sav)’in dostu olma özelliğini korumak için yapılan idari bir tasarruf olarak değerlendirmekteyiz.⁷⁹

Bu konudaki kanaatimizi destekler mahiyette, Hız. Ömer’in vali atama ve görevden alma uygulamalarını göstermesi açısından Ünal Kılıç şunları söylemektedir: “Vali hakkında şikayette bulunan şehirlilerin tek kişi veya azınlığı teşkil etmeleri halinde Hız. Ömer, suçlanan valiyi yargılıyor, suçsuzluğu anlaşılınca eski görevine iade ediyordu. Diğer taraftan, vali hakkında şikâyetle bulunan şehir ahalisinin küçük gruptan ziyade kamuoyunu etkileyebilecek nitelik ve nicelikte olması durumunda yargılama sonucunda suçsuzluğu anlaşılrsa bile valileri eski görevine göndermiyordu. Bunların yerine başka valileri gönderiyordu.”⁸⁰

Bu anlamda Hız. Ömer’in, Basra valiliğinden alınmasıyla ilgili Muğîre’nin kendisine sorduğu soruya, “Ben seni utanılacak bir iş yaptığından dolayı azletmedim. Fakat, kendini aklen insanlardan üstün görmenden hoşlanmadığım için azlettim.”⁸¹ şeklindeki cevabı, Muğîre b. Şu‘be’nin Basra valiliğinden azledilmesinde zina iddiasının hiçbir şekilde etkisinin olmadığını açıkça göstermektedir.

SONUÇ

Muğîre b. Şu‘be’nin Basra valiliğinden alınmasına sebep olarak gösterilen zina iddiasının, ispat edilemeyen bir iddiadan öteye geçmeyen rivayet olarak kaynaklarda yer aldığı anlaşılmaktadır. İddianın ispatı için ileri sürülen rivayetlerin birbirleriyle açık şekilde çelişkili olması, güvenilirlik sorunlarını ortaya çıkardığı gibi, hadiseyi doğru kabul etmek için de bizlere yeterli güveni hiçbir şekilde vermemektedir. Ayrıca iddianın birinci aşamasının kahramanı olan Muğîre b. Şu‘be ile ikinci

⁷⁸ Belâzürî, *Fütûh*, s. 274; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 492; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 387, 402; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, X, 12, (16342).

⁷⁹ İdari tasarruf neticesinde yapılan görevden alma veya görev yerini değiştirme uygulaması, görevlinin her zaman suçlu veya kusurlu olmasından dolayı yapılmamaktadır. Bilakis kişinin korunması, terfi veya taltifi için kullanılan idari bir uygulama olduğu da bilinmelidir.

⁸⁰ Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s. 192.

⁸¹ İbn Abdîrabbih, *el-Ikdü’l-Ferîd*, I, 75. İbn Abdîrabbih, bu konuşmanın Muğîre’nin Ebû Musa’nın kâtipliğinden azledilmesinden dolayı yapıldığını ifade etmektedir. Doğrusu Basra valiliğinden alınmasında olması gerekir. Ayrıca bkz., İbnü’l-Arâbî, Ebû Bekir, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım fî Tahkiki Mevkufi’s-Sahâbet-i ba’de Vefâti’n-Nebî*, thk., Muhibbiddin el-Hatîp, Suudi Arabistan 1419/1998, s. 236.

aşamasının kahramanı olan Hz. Ömer'in tarihi şahsiyetleri, süreç içerisinde üzerlerine atılmaya çalışılan zânî ve buna göz yuman bir halife yaftalamasının karşısında bir engel/duvar gibi durmaktadır. Nitekim adaletiyle temayüz eden Hz. Ömer'in, Muğire b. Şu'be'nin zina ettiği iddiası üzerine yaptığı muhakeme sonucunda Ziyad b. Ebîh hariç, iddiada bulunan diğer kişilere hadd-i kazif uygulaması, olayın iftira olduğunun açık bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, thk., Şuayb Arnavud-Adil Mürşid, nşr., Müessesetü'r-Risale 1421/2001.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi (Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârihu'l-Hulefâ)*, sad., Ali Arslan, İstanbul 2011.
- Aktaş, Ömer, *Muğire b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), CÜSBE, Sivas 2018.
- Âmirî, Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr (893/1488), *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil fî Telhîsî's-Siyer ve'l-Mu'cizât ve's-Şemâil*, I-II, nşr., Daru Sadr, Beyrut trz.
- Apak, Adem, *Ana Hatları ile İslâm Tarihi (2) Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, İstanbul 2012.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah, *Cemheretü'l-Emsâl*, nşr., Daru'l-Fikr, I-II, Beyrut trz.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî (403/1013), *el-İntisâr Li'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Assâm el-Kuzât, I-II, Beyrut 1422/2001.
- Beğavî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed Şâhinşâh (317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk., Muhammedü'l-Emin Muhammed el-Çekenî, I-V, Beyrut 1421/2000.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz el-Endelüsî (487/1094), *Mu'cemü Mesta'cem min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi*, I-IV, Beyrut 1403/1983.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, Beyrut 1988.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî, I-XIII, Beyrut 1417/1996.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, çev., Vecdi Akyüz, İstanbul 2001.
- Cevad Ali (1408/1987), *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, nşr., Dârüs-Sâkî, I-XX, 4. Baskı, 1422/2001.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud (282/894), *el-Ahbârü't-Tıval*, thk., Abdülmünim Amir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Kahire 1960.
- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (966/1559), *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, I-II, Beyrut trz.
- ed-Dûrî, Abdülaziz "Divan", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 377-381.
- Ebû'l-Arab et-Temîmî, Muhammed b. Ahmed (333/945), *el-Mihne*, thk., Ömer Süleyman el-Ukaylî, Riyad 1404/1984.
- Fesevî, Ebu Yusuf Ya'kub b. Süfyân el-Fesevî (277/890), *el-Ma'rifetü ve't-Târih*, thk., Ekrem Ziya el-Ömerî, I-III, Beyrut 1401/1981.
- Gadbân, Münîr Muhammed, *el-Muğire b. Şu'be es-Siyâsiyyü'l-Mücâhid*, Kahire 1433/2012.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüdîn Ali b. Burhânüddîn İbrâhîm b. Ahmed (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye, (İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emînî'l-Me'mûn)*, I-III, Beyrut 1427/2006.
- Halîfe b. Hayyât (240/854), *Tarih*, thk., Ekrem Ziya el-Ömerî, Beyrut 1397/1977.
- Halîfe b. Hayyât (240/854), *et-Tabakât*, thk., Süheyl Zekkâr, nşr., Daru'l-Fikr, 1414/1993.
- Hamidullah, Muhammed, "Hendek Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 194-195.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc., İsmail Yiğit ve Arkadaşları, I-XIV, İstanbul 2011.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman (807/1405), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, thk., Hüsâmeddin el-Kudsî, I-X, Kahire 1414/1994.
- Hutayt, Ahmed, *el-Muğire b. Şu'be es-Sekafi*, Beyrut 1992.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk., Ali Muhammed Bicâvî, I-IV, Beyrut 1412/1992.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şehabüddin Ahmed (328/940), *el-Ikdü'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrut 1404/1984.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh (571/1176), *Târihu Dimaşk*, thk., Amr b. Ğarâmetü'l-Amravî, nşr., Dâru'l-Fikr 1415/1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Kitabü'l-Musannef fî'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, thk., Kemal Yusuf el-Hut, I-VII, Riyad 1409/1988.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk., Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Meûz, I-VIII, Beyrut 1415/1995.
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddin (681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zaman*, thk., İhsan Abbas, I-VII, Beyrut trz.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî (456/1063), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1403/1983.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî (456/1063), *Cevamiu's-Sire*, thk., İhsan Abbas, Mısır 1900.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim (354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, tsh., Hafız Seyyid Aziz Bey ve Komisyon, I-II, Beyrut 1417/1997.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız Çelebî, I-II, Mısır, 1375/1955.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kahire 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed (734/1334), *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk., İbrahim Muhammed Ramazan, I-II, Beyrut 1414/1993.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, I-V, Beyrut 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail (774/1372), *Kıyasu'l-Enbiya*, thk., Mustafa Abdülvahid, I-II, Kahire 1388/1968.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr., Daru'l-Fikr, I-XV, 1407/1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Fusûl fî's-Sîre*, Muhammed İdû'l-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû, nşr., Müessesetü U'lûmü'l-Kur'an 1403/1983.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Maârif*, thk., Servet Ukkâşe, Kahire 1992.
- İbnü'l-Arâbî, Ebû Bekir (543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkiki Mevkîfî's-Sahâbet-i Ba'de Vefâtî'n-Nebî*, thk., Muhibbiddin el-Hatîb, Suudi Arabistan 1419/1998.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk., Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-XIX, Beyrut 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (597/1201), *Telkîhu Fühûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Tarih ve's-Siyer*, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr., Daru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk., Ömer Abdüsselam Tedmûrî, I-X, Beyrut 1417/1997.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/967), *Kitâbü'l-Eğânî*, thk., İhsan Abbas-İbrahim es-Seâfin-Bekir Abbas, I-XXIII, Beyrut 1429/2008.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî(204/819), *Kitâbü'l-Esnâm*, thk., Ahmet Zeki Paşa, Kahire 2000.
- Kazvînî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd (682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, nşr., Dâru Sâdır, Beyrut trz.
- Kılıç, Ünal, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004.
- Makdisî, Mutahhir b. Tahir (355/966), *el-Bed'ü ve't-Tarih*, I-VI, Porsaid trz.
- Makrizî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir (845/1441), *İmtâ'u'l-Esmâ*, thk., Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, I-XV, Beyrut 1420/1999.
- Mevlânâ Şiblî Numânî, *Sîretü'n-Nebî* (Son Peygamber Hz. Muhammed), I-II, çev., Yusuf Karaca, İstanbul 2014.
- Mizzî, Cemâlüddin Ebi'l-Haccac Yusuf (742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, thk., Beşşâr Avvâd Ma'ruf, I-XXXV, Beyrut 1400/1980.
- Mustafa el-A'zamî, "Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Kâtipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, ed., Vecdi Akyüz, I-IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Müslim, Müslim b. Haccac (261/875), *Sahîh*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-V, Beyrut trz.
- Nevevî (676/1276), Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I-IV, Beyrut trz.
- Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdilvehhab (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Kahire 1423/2003.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Hz. Ömer (ra)*, (Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi), trc., Mehmet Akbaş, İstanbul 2008.
- Suyutî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Husnü'l-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I-II, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır 1387/1967.
- Sıddıquî, Muhammad Yasın Mazhar, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/923), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, Beyrut 1387/1967.
- Takkûş, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Hulefâ'r-Râşidîn el-Fütûhati ve'l-İncâzâtî's-Siyasiyye*, nşr., Dâru'n-Nefâis, 1424/2003.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *es-Sünen*, thk., Ahmet Muhammed Şakir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrahim Utve Avz, I-V, Mısır 1395/1975.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev., Fikret Işıltan, Ankara 1963.
- Vakîdî, Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitâbü'l-Meğâzi*, I-III, thk., Marsden Jones, Beyrut 1409/1998.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/905), *Tarihu'l-Ya'kûbî*, I-II, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1431/2010.
- Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldan*, I-VII, Beyrut 1415/1995.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, thk., Şuayb Arnavud, nşr., Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- Zeydân, Corcî (1861-1914), *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî*, I-II, Beyrut trz.
- Ziriklî, Hayreddin (1396/1976), *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 2002.

